

فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ اسلام

سال هجدهم، شماره هفتادودوم

زمستان ۱۳۹۶

تاریخ و جغرافیای جزیره سقطره

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۵/۲۶

تاریخ تأیید: ۱۳۹۷/۲/۱۲

عباس احمدوند^۱

جزیره سقطره یا سقطری کشور یمن که در میان شاخ آفریقا و شبه جزیره عربستان قرار دارد، با وجود تاریخچه‌ی طولانی و نقش تعیین‌کننده در مبادلات تجاری امپراتوری‌های شرق و غرب، تا سال ۲۰۰۸ م که برنامه جهانی میراث طبیعی یونسکو، گیاهان و گونه‌های حیوانی آن را در فهرست خود قرار داد، چندان شناخته‌شده نبود.

پژوهش حاضر، بر آن است با تکیه بر منابع اصیل تاریخی و جغرافیایی، به ارائه گزارشی قابل اعتماد درباره موقعیت جغرافیایی اقلیم سقطره، نخستین ساکنان آن و آداب و رسوم و دیگر جنبه‌های مردم‌شناختی آنها، رویدادهای مهم تاریخی آن، جایگاه راهبردی جزیره در منطقه و نیز تاریخ حضور استعمارگران اروپایی در آن بپردازد.

کلیدواژگان: سقطره/ سقطری، یمن، دریای عرب، اقیانوس هند، تجارت دریایی.

۱. عضو هیئت علمی دانشکده الهیات و ادیان دانشگاه شهید بهشتی: a.ahmadwand@gmail.com

مقدمه

مکان و محیط طبیعی، بستر فعالیت‌های مختلف انسانی است که بر اساس نوع بینش اعتقادی و فرهنگی، مورد استفاده قرار می‌گیرد. بر همین اساس، شناخت و معرفی سرزمین‌های مختلف، از دیرباز مورد توجه مورخان و جغرافی‌دانان بوده است. توصیفات جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، فرهنگی، ادبی، اقتصادی و یا سیاسی هر منطقه، علاوه بر اینکه به شناخت بهتر یک ناحیه، منطقه و یا سرزمین کمک می‌کند، می‌تواند چشم‌اندازهای جدیدی را نیز به دست دهد که در مطالعات تاریخی - سیاسی و روابط بین‌المللی امروزی سودمند است.

از این رو، ضروری است مناطق استراتژیک جهان، به عنوان نیازی بین‌المللی مورد بررسی و پژوهش قرار گیرد. در این میان، جزیره «سُقُطره» در جنوب خاورمیانه، از موقعیت جغرافیایی کم‌نظیری برخوردار است و در طول تاریخ، همواره مورد طمع حکومت‌ها بوده است. از دیگر سو، با توجه به اقلیم عجیبی که در آن مشاهده می‌شود، مدّ نظر جهان‌گردان و دانشمندان علوم طبیعی بوده که بیشترین فعالیت در این زمینه، از سوی غربی‌ها بوده است.

سقُطره، از جمله مناطقی است که تا مدت‌ها بسیاری از مسائل مربوط به حیات طبیعی، فرهنگی، اقتصادی، تاریخی و سیاسی آن، برای جهانیان مغفول مانده بود. بنابراین، ضرورت دارد از پیشینه سقُطره، موقعیت اقلیمی و ژئوپولوتیک آن، زبان، آداب و رسوم، مردم‌شناسی و نقشی که در مناسبات سیاسی و اقتصادی جهانی در گذشته و حال داشته و دارد، آگاه گردیم.

سؤال این پژوهش، آن است که تاریخ سقُطره و مردمان آن، دقیقاً از چه زمانی شکل گرفت؟ و موقعیت آن در مناسبات جهانی در گذشته و امروزه کجاست؟ به تعبیر دیگر، مسئله اصلی پژوهش، گردآوری منسجم اطلاعات و بررسی همه‌جانبه این جزیره برای روشن شدن افق‌های جدید با توجه به اهمیت راهبردی این جزیره است. در این راستا، به

طور یقین، اولین چیزی که مورد بررسی قرار می‌گیرد، مکان و محیط جغرافیایی است که سقطره در آن قرار دارد و شامل اوضاع طبیعی و جغرافیایی مانند: توپوگرافی، اقلیم و گیاهان می‌شود و سپس، مسائل مردم‌شناسی همچون: نخستین ساکنان، دین و فرهنگ، زبان و یا فعالیت‌های مردم برای امرار معاش، مورد توجه قرار گرفته و در نهایت، به بررسی اهمیت راهبردی این جزیره و چرایی توجه غربی‌ها به آن، پرداخته می‌شود.

این پژوهش، با روشی توصیفی، مطالعه‌ای موردی را در موضوع مورد نظر پیش گرفته است که می‌تواند به عنوان زمینه‌ای برای مطالعات وسیع بعدی مورد استفاده قرار گیرد. در مراجعه به کتابخانه‌ها، لغت‌نامه و مقالات مرتبط با موضوع، اطلاعات کم، ولی ارزشمندی استخراج شد؛ از جمله، در معجم عربی فقط به صورت کوتاه به این جزیره اشاره شده است که شامل: موقعیت جغرافیایی، ساکنان و پوشش گیاهی، حیوانات و حکومت‌هاست.^۱ در منابع انگلیسی نیز اطلاعاتی در قالب خاطرات جهان‌گردان و تحقیقات جغرافی دانان در مورد سقطره وجود دارد که در این مقاله، از آنها استفاده شده است. البته شایان ذکر است که در جست‌وجوی مقالات با کلیدواژه‌ی «سقطره» در متن آنها، حدود پنجاه مقاله و با کلیدواژه «سوقوطره»،^۲ چهل مقاله، استخراج و بررسی شد که بیشتر به تجارت در این منطقه اختصاص داشت و تلویحاً به جزیره سقطره و موقعیت جغرافیایی آن در تجارت از راه دریا اشاره شده بود. بنابراین، همان‌طور که گفته شد، با توجه به اینکه در این زمینه پژوهش‌هایی پراکنده صورت گرفته، جنبه جدید بودن موضوع پژوهش، جست‌وجو، مرور و تجمیع و دسته‌بندی اطلاعات به دست آمده، برای نتیجه‌گیری نهایی در قالب یک مقاله، مناسب و شایسته می‌نماید.

۱. همدانی، صفه جزیره العرب، ص ۹۳؛ یاقوت حموی، معجم البلدان، ذیل ماده «سقطری»؛ مسعودی، مروج الذهب و معادن الجواهر، ج ۱، ص ۴۳۹ - ۴۴۰.

موقعیت جغرافیایی

«سقطره» یا «سقطری»، بزرگ‌ترین جزیره دریای عرب در میان شاخ آفریقا و شبه جزیره عربستان، در محل اتصال اقیانوس هند با دریای سرخ قرار داشته و تحت حاکمیت کشور یمن است.^۱ این جزیره، ۳۸۰ کیلومتر تا سواحل شبه جزیره عربستان (رأس فرتک^۲)، حدود ۱۹۰ کیلومتر تا رأس أسیر^۳ در آفریقا و شهر حدیبو در آن و ۱۱۰۱ کیلومتر تا صنعا پایتخت یمن، فاصله دارد. سقطره همراه با عبدالکوری، دومین جزیره از حیث مساحت و نزدیک‌ترین آنها به آفریقا است. سمحه واقع در غرب سقطره، و درسه یا درزه واقع در جنوب غربی سقطره، با یکدیگر مجمع الجزائر را تشکیل می‌دهند.^۴ جزیره سقطره، حدود ۱۲۰ کیلومتر از شرق به غرب درازا داشته و حدود ۳۰ کیلومتر پهنا دارد؛ مساحت جزیره نیز بیش از ۳۰۰۰ کیلومتر مربع است.^۵

اقلیم سقطره

وضعیت سقطره از نظر زمین‌شناسی و جغرافیایی، مشابه شاخ آفریقا است؛ اما از نظر فرهنگی، دارای ترکیبی از آفریقایی و عربی است.^۶ جزیره، تا حدی صخره‌ای و کوهستانی

1. Encyclopedia Americana, v25, p. 216.

2. RasFartak.

3. Cape Guardafui.

4. Miller, Products of the Island of Socotra, p. 874; Western Arabia and the Red Sea, p. 609; Elie, The Waning of a Pastoralist Community : An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation, p. 6; van Rensburg, The Hawari of Socotra, Yemen, p. 99; The Times Comprehensive Atlas of the World, map 23.

۵. کریملو، جمهوری یمن، ص ۱۰؛

Western Arabia and the Red Sea, p. 609; Elie, , The Waning of a Pastoralist Community: An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation, p. 6.

۶. «جزیره سقطری و ساکنانها»، ص ۴۹۵؛

است. جَبَلِ حَاجِر، تقریباً واقع در وسط جزیره، با ارتفاع بیش از ۴۰۰۰ متر، مرتفع‌ترین نقطه جزیره به شمار می‌رود.^۱ همچنین، جزیره سقطره را می‌توان از نظر آبادانی به چهار بخش تقسیم کرد: شرقی سرسبز و پُرآب در اثر بارش‌های موسمی، بخش غربی خشک که بیشتر فلاتی سنگ آهکی یا گرانیتی است، ساحل جنوبی و دشت پایین جَبَلِ حَاجِر و نیز ساحل پست شمالی آباد که حَدیبو^۲، شهر مهم اداری و مناطق مسکونی پُرونقی چون: موری، دِه‌ام و قُبَا در آن است.^۳

با آنکه در زمستان‌ها از شمال شرقی، و در تابستان‌ها از جنوب غربی سقطره، بادهای موسمی می‌وزد، اما شرایط اقلیمی جزیره بیشتر خشک و بین گرمسیری^۴ است. مقدار بارش سالانه در جزیره، از ۳۳ تا ۲۹۰ میلی‌متر در نوسان است.^۵ از جَبَلِ حَاجِر نیز رودها و چشمه‌های فراوانی می‌جوشد که بیشتر به شنزارهای نزدیک دریا می‌ریزد.^۶ نزدیکی محل

Elie, , The Waning of a Pastoralist Community : An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation, p. 6.

1. Western Arabia and the Red Sea, p. 609.
- 2 . Hadibu.
3. Western Arabia and the Red Sea, p. 180, 609;

نیز مقایسه شود با:

Scholte, Paul: Peter de Geest , The Climate of Socotra Island (Yemen): A First- time assessment of timing of the Monsoon Wind Reversal and its Influence on precipitation and Vegetation Patterns, p. 2.

که جزیره را به سه منطقه رسوبی ساحلی، دشت‌های داخلی و مناطق کوهستانی تقسیم می‌کند.

4. Inter-Tropical.
5. Western Arabia and the Red Sea, pp. 609-610;

حقیان، الجغرافیا العامة للجمهورية اليمنية (عوامل التباين والتألف في البيئة اليمنية)، ص ۲۴۵.

۶. جزیره سقطره و ساکنانها، ص ۴۹۷؛

Western Arabia and the Red Sea, p. 610

قرار گرفتن کوه و دریا نیز باعث هدر رفتن بخشی دیگر از ذخایر آب زیرزمینی می‌شود. با این همه، به سبب کمی جمعیت، تأمین آب در جزیره چندان دشوار نیست و در حدیبو، چاه‌های کم‌عمق به آسانی به آب می‌رسد.^۱

به سبب وزش بادهای موسمی، وجود خلیج‌های کوچک ناامن و کمی بندرگاه‌های مناسب، کشتی‌ها کمتر در سقطره پهلو می‌گیرند.^۲ سقطره، پوشش گیاهی خاص و تا حدی مشابه سومالی دارد و تنوع پوشش گیاهی در آن، به ۲۳۶ گونه می‌رسد که برخی از آنها بدین قرار است؛ عَنَدَم، خون سیاوشان، کندر و درخت صبر.^۳

سقطره، دارای گونه‌های حیوانی آفریقایی و خاص خود نیز است. در بخشی جنوبی جَبَلِ حَاجِر نیز وادی‌هایی پُر از نخل و درخت تمر هندی دیده می‌شود.^۴ کشاورزی سقطره

1. Western Arabia and the Red Sea, p. 611;

برای دشواری تأمین آب در جاهای سنگی، ← همان‌جا.

2. Western Arabia and the Red Sea, p. 609; van Rensburg, The Hawari of Socotra, Yemen, p. 99.

3. Miller, Products of the Island of Socotra, p. 875;

کریملو، جمهوری یمن، ص ۱۰۰؛ حقیان، الجغرافیا العامة للجمهورية الیمنیة (عامل التباين والتألف فی البیئة الیمنیة)، ص ۲۴۶ - ۲۴۸؛

Western Arabia and the Red Sea, p. 196, 207, 208, 209; Scholte, Paul: Peter de Geest, The Climate of Socotra Island (Yemen): A First-time assessment of timing of the Monsoon Wind Reversal and its Influence on precipitation and Vegetation Patterns, p. 1; Elie, The Waning of a Pastoralist Community: An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation, p. 6;

برای برخی گونه‌های خاص در عبدالکوری، مراجعه شود به:

Western Arabia and the Red Sea, p. 208.

4. Miller, Products of the Island of Socotra, p. 875, 876;

جزیره سقطری و ساکنانها، ص ۴۹۸؛ کریملو، جمهوری یمن، ص ۱۰؛

نیز که بیشتر تحت تأثیر کشاورزی عمان، مثلاً تولیدکننده قهوه است، تقریباً ناشناخته مانده است.^۱

نخستین ساکنان سقطره

جغرافی دانان مسلمان تا اندازه‌ای سقطری یا اُسقوطیره را می‌شناختند و آن را با هشت فرسخ مساحت، واقع در جنوب عَدَن، دارای شماری دهکده و شهر و نزدیک‌تر به شبه جزیره عربستان دانسته و تأکید می‌کردند که بیشتر مردم آنجا از نصاری نسطوری عرب و جنگاورند. همچنین، از درخت صَبْر^۲ و خون سیاوشان^۳ کمیاب آن، سخن می‌گفتند.^۴ برخی سقطره را تا قرن هشتم مأمَن دزدان دریایی هندی به شمار آورده و داستانی را آورده‌اند که طی آن، اسکندر مقدونی (حک: ۳۵۶-۳۲۳ ق.م) به پیشنهاد ارسطو، بر سقطره مسلط شد و یونانیان را در آن اقامت داد. بر مبنای این نظر، آنان تا مدت‌ها در جزیره زندگی کردند و خالص‌ترین گروه نژادی یونانی در جهان بودند؛^۵ اما

Western Arabia and the Red Sea, p. 615; Scholte, Paul: Peter de Geest, The Climate of Socotra Island (Yemen): A First-time assessment of timing of the Monsoon Wind Reversal and its Influence on precipitation and Vegetation Patterns, p. 1.

1. Western Arabia and the Red Sea, p. 492.

2. Aloe.

3. Dracaena Cinnabari.

۴. برای نمونه، ر.ک: همدانی، صفة جزيرة العرب، ص ۹۳؛ مهلبی، الكتاب العزیزی أو المسالك والممالک، ص ۱۳۸؛ یاقوت حموی، معجم البلدان، ذیل ماده «سقطری»؛ بغدادی، مرصد الاطلاع علی اسماء الامکنه والبقاع، ذیل ماده «سقطری».

۵. مسعودی، مروج الذهب ومعادن الجواهر، ج ۱، ص ۴۳۹ - ۴۴۰؛ مقدسی، أحسن التقاسیم فی معرفة الأقالیم، ص ۱۴؛ ادریسی، نزهة المشتاق فی اختراق الآفاق، ج ۱، ص ۵۰ - ۵۱؛ ابن بطوطه، تحفة النظار فی غرائب الامصار وعجائب الأنظار، ج ۱، ص ۳۹۳؛ قس: ابن ماجه، الفوائد فی اصول علم البحر والقواعد، ص ۱۹۵؛ که بازماندگان مسیحی سقطره را با احتمالی ضعیف، یونانی می‌داند.

مارکوپولو^۱ که به طور خاص، از نوع تغذیه و زندگی مردم سقطره گزارشی به دست داده، آنجا را محلّ تجارت دزدان دریایی با مردم و نه مأمّن آنان می‌خواند.^۲ برخی دیگر از جغرافی‌دانان مسلمان، آورده‌اند که مدتی خوارج بر سقطره مسلط شده و سرانجام به دست مردم جزیره به قتل رسیده‌اند. همچنین، از سکونت گروهی از قبائل مَهْرَه^۳ یمن در سقطره و مسجد جزیره در محلّ بازار یاد می‌کنند.^۴ ظاهراً در آستانه ورود پرتغالی‌ها به شرق، بنی‌عَفرار و پسران عبدالنبی سلمانی / سلیمانی از مردمان مَهْرَه^۵ در سقطره حکومت می‌کردند.^۶

سقطره، شاهراهی در تجارت شرق

سقطره، به علت قرارگرفتن بر مسیر ارتباط آبی اقیانوس هند، اهمیت راهبردی فراوانی داشت و مرکز تجارت میان امپراتوری‌های مهمّ شرق با یکدیگر و سرانجام با غرب بوده است.^۷ برخی محققان، ریشه واژه «سقطره» را دویبه سوکته^۸ سنسکریت، برخی دیگر از

1. Marco Polo.

2. The Book of Ser Marco Polo, v1, p. 407.

۳. قبیله‌ای یمنی است که به مهرة بن حیدان بن عمرو بن الحاف بن قضاة می‌رسد. (یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۵، ص ۲۳۴)

۴. همدانی، صفة جزيرة العرب، ص ۹۱ و ۹۳؛ یاقوت حموی، معجم البلدان، ذیل ماده.

۵. سلطنت مهرة، حکومتی بود که پنج قرن قبل توسط بنوعفرار در شهر قشن در حضرموت یمن و سقطری پی‌ریزی شد و یکی از قدیمی‌ترین سلطنت‌های جنوب عربستان محسوب می‌شد. این حکومت تا همین اواخر، تحت حمایت بریتانیا بود و در دهه ۹۰ میلادی پس از اتحاد یمن شمالی و جنوبی، جزء استان عدن از جمهوری یمن قرار گرفت.

۶. ابن‌ماجد، الفوائد فی اصول علم البحر والقواعد، ص ۱۹۵. برای مشاورت ابن‌ماجد با این حاکمان و خُلق و خوی نرم و مهمان‌پذیری مردم، رک: همان، ص ۱۹۶.

7. Elie, The Waning of a Pastoralist Community : An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation, p. 6.

8. Dvipa Sukhatara.

آن با واژه یونانی دیوسکوریدس^۱ تعبیر کرده و برخی بدون ارائه هیچ شواهدی، آن را مشتق از سوق القَطْرَه / بازار قطره‌ها دانسته‌اند.^۲ پیش از اسلام، سقطره، مقصد تاجران مصری، هندی، عرب، یونانی، ایرانی و آفریقایی بود و تجارتگاهی جهانی، انبار بزرگ کالاها و یکی از ایستگاه‌های سفرهای تجاری میان دریای سرخ و اقیانوس هند به شمار می‌رفت.^۳ از این رو، پیوسته مورد هجوم ملل دیگر از مصری‌ها، هندی‌ها و آفریقاییان قرار می‌گرفت؛ حتی بنا بر یکی از کتیبه‌های پرسپولیس، داریوش (حک: ۵۵۰-۴۸۶ ق.م) نیز آن را با نام ایسکودورو^۴ برای مدتی فتح کرده بود.^۵ ظاهراً در دوران کنستانتین دوم (حک: ۳۳۷-۳۴۰ م)، تئوفیلوس ایندوس^۶ کلیساهایی را در حبشه تأسیس کرد و حبشی‌ها نیز نوعی مسیحیت مونوفیزیت^۷ را در جزیره رواج دادند که دست‌کم تا قرن هشتم هجری

1. Dioscorides.

2. Western Arabia and the Red Sea, p. 492;

برای بازار کهن و روغن و صمغ واقع در اطراف شهر ویران فریجه، رک: «جزیره سقطری وسكانها»، ص ۴۹۸.

3. Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, p. 22, 23, 29; Western Arabia and the Red Sea, p. 492.

4. Iskuduru.

5. Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, p. 33, 41, 70, 80; Western Arabia and the Red Sea, p. 253, 611; van Rensburg, The Hawari of Socotra, Yemen, there.

6. Theophilus Indus.

7. Monophysites.

مونوفیزیتسم یا تک‌طبیعت‌گرایی، گرایشی در مسیحیت است که عیسی مسیح را تنها دارای یک ذات و طبیعت - الهی یا ترکیبی از الهی و انسانی - می‌داند. در مقابل، دیوفیزیتسم (دوطبیعت‌گرایی)، بر آن است که عیسی مسیح، دارای دو طبیعت الهی و انسانی است.

دوام یافت. ^۱ گاه، مثلاً در قرن اوّل میلادی، شاه حَضْرَموت بر آن حکومت می‌کرد؛ ^۲ حتی در قرن ششم میلادی، گروه‌هایی از تجار یونانی در سقُطره اقامت داشته یا در آن تجارت می‌نمودند. ^۳

بر این اساس، می‌توان گفت با وجود گمنامی، سقُطره پایگاه تمدنی ایرانی‌ها و یونانی‌ها و محلّ تلاقی فرهنگ‌های گوناگون و مقصد تاجران مصری، هندی، عرب، یونانی، ایرانی و آفریقایی و تجارتگاهی جهانی بوده است. هم‌زمان، جزیره، پناهگاه دزدان دریایی و منطقه‌ای بکر برای رواج اندیشه‌های مذهبی نوپدید مانند مونوفیزیت‌ها نیز به شمار می‌رفت.

موقعیت راهبردی سقُطره و استعمارگران اروپایی

سقُطره، به دلیل موقعیت راهبردی خود، مورد توجه قدرت‌های شرق و غرب بود؛ در ۹۱۲ق/ ۱۵۰۷م، نخستین گروه از اروپایی‌ها، به فرماندهی آلفونسو دی آلبو کرک ^۴ سقُطره

۱. «جزیره سقُطره وسكانها»، ص ۴۹۶؛

Western Arabia and the Red Sea, 228, 611, 612; Peutz , Shall I Tell You What Soqotra Once Was, p. 6;

برای خرابه‌های کلیساهای سقُطره، ر.ک:

Peutz , Shall I Tell You What Soqotra Once Was, there.

برای کلیساهایی که ایرانیان در اینجا ساختند، ر.ک:

Hourani ,Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, p. 41.

2. Western Arabia and the Red Sea, p. 224.

3. Hourani ,Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, p. 22-23, 33, 42; Cohen , Getzel M., The Hellenistic Settlements in Syria, the Red sea Basin and NorthAfrica, p. 49,326.

4. Alfonso de Albuquerque.

وی دولت‌مردی پرتغالی، زاده ۱۴۵۳ میلادی در آلهاندرا ی پرتغال و درگذشته ۱۵۱۵ میلادی در گوا ی هند است که فعالیت‌های نظامی‌اش، موقعیت استعماری پرتغال در اقیانوس هند و نیز خلیج فارس را برقرار کرد و به دلیل همین موفقیت‌ها، وی را فاتح نابغه نظامی نامیدند.

را فتح نمودند و ساکنان مسیحی آن را سرکوب کردند. آلبو کرک شهر حدیبو را نیز تسخیر کرد و دژی را در آن بنا نمود؛ اما این اشغال چندان نپایید و پرتغالی‌ها به علت کمبود لنگرگاه امن و عدم بهداشت کافی، در ۹۱۶ق / ۱۵۱۱م، مجبور به ترک جزیره شدند.^۱ در سال ۱۶۰۸م نیز ناوگان کمپانی هند شرقی، زیر فرمان ویلیام کیلینگ،^۲ سقطره را به مثابه پایگاهی برای رسیدن به عدن مورد استفاده قرار داد. دیگر ملل اروپایی نیز چون دانمارکی‌ها، برای مدتی در آن پیاده شدند.^۳ سقطره، تا مدت‌ها بخشی از قلمرو امام مسقط و سلطان مَهْرَه‌ای قِشَن و سقطره شد؛^۴ اما در دوره خدیو اسماعیل (حک: ۱۲۷۹-۱۲۹۶ق / ۱۸۶۳-۱۸۷۹م)، نفوذ مصری‌ها بر بندر بربره^۵ در نزدیکی سقطره، انگلیسی‌ها را بسیار نگران سرنوشت سقطره کرد.^۶ زیر فشار انگلیسی‌ها بود که در سال ۱۲۹۳ق / ۱۸۷۶م، سلطان مَهْرَه‌ای پذیرفت با هیچ دولتی جز انگلستان متحد نشود. زمانی که نیروهای انگلیسی عدن را اشغال کردند، انگلستان ابتدا در پی خریداری سقطره برآمد؛ اما چون در ۱۳۰۳ق / ۱۸۸۶م، سلطان، عهدنامه تحت‌الحمایگی انگلستان را امضا کرد و سقطره و سه

1. Western Arabia and the Red Sea, p. 259; van Rensburg, The Hawari of Socotra, Yemen, p. 100; Peutz, Shall I Tell You What Soqotra Once Was, there.

2. William Keeling.

3. Western Arabia and the Red Sea, p. 262, 265.

4. Peutz, Shall I Tell You What Soqotra Once Was, there.

نیز برای نقشه‌های فرانسویان درباره جزیره، رک:

Wellsted, Travels to the City of the Caliphs, Along Shores of the Persian Gulf and the Mediterranean including a Voyage to the Coast of Arabia and Tour on the Island of Socotra, v2, p. 180.

5. Berbera.

6. Western Arabia and the Red Sea, p. 279.

جزیره دیگر، جزء قلمرو انگلیسی‌ها در عدن شد. سپس، در سال ۱۳۵۵ق/ ۱۹۳۷م کنترل آن به اداره مستعمرات لندن سپرده شد.^۱ طی دوران جنگ جهانی اول (۱۳۳۲-۱۳۳۶ق/ ۱۹۱۴-۱۹۱۸م)، سقُطره، به یکی از اهداف توسعه‌طلبانه نیروهای ایتالیا تبدیل شد.^۲ در آستانه جنگ جهانی دوم (۱۳۵۵ق/ ۱۹۳۷م) نیز قیمومیت انگلستان در این منطقه، به دو بخش تقسیم شد؛ بخش غربی، زیر نظر نماینده انگلستان در عدن، و بخش شرقی، زیر نظر طوایف محلی عبدالواحد، پتر علی،^۳ باحاف^۴ و شیوخی چون سلطان مَهْرَه و سقُطره؛ اما با وقوع جنگ جهانی دوم، سقُطره، یکسره به شکل یکی از پادگان‌های نظامی انگلستان درآمد.^۵ از این رو، انگلیسی‌ها نخستین فرودگاه سقُطره را در ۱۳۵۹ق/ ۱۹۴۰م در دشت حدیبو تأسیس کردند؛ ولی ورود ایتالیا به جنگ باعث شد که فرودگاه در ۱۹۴۱م بازسازی شود و سپس، در ۱۳۶۱ق/ ۱۹۴۲م به زمینی بزرگ‌تر در دشت ساحلی شمالی، حدود دو سه کیلومتری غرب کُثُوب منتقل گردد.^۶ در اواخر دهه ۱۳۷۹ق/ ۱۹۶۰م تسلط سلاطین مَهْرَه بر سقُطره پایان یافت و از ۱۳۸۶ق/ ۱۹۶۷م، جمهوری دموکراتیک مردمی یمن

1. Western Arabia and the Red Sea, p. 276, 277, 612; Elie, The Waning of a Pastoralist Community: An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation, p. 21-22; Peutz, Shall I Tell You What Soqotra Once Was, there.

2. Western Arabia and the Red Sea, pp. 307-308.

3. Bir Ali.

4. Bahf?

5. Western Arabia and the Red Sea, p. 311.

۶. کریملو، جمهوری یمن، همانجا؛

Western Arabia and the Red Sea, p. 614;

برای استفاده از این فرودگاه در نبرد با زیردریایی‌های ایتالیایی، رک:

Western Arabia and the Red Sea, there.

تأسیس شد و بر جزیره مسلط گشت؛ اما موقعیت راهبردی سقطره همچنان محلّ توجه قدرت‌های بزرگ جهان بود. بنابراین، سقطره در جریان جنگ سرد، به یکی از پایگاه‌های نظامی اتحاد شوروی سابق تبدیل شد.^۱ شوروی برای آسان‌سازی استفاده از هواپیماهایش در اقیانوس هند، فرودگاهی مشابه فرودگاه انگلیسی‌ها در سقطره ساخت. آنان همچنین، پایگاهی دریایی در آن ساختند. قرارگرفتن سقطره در مسیر انتقال انرژی از خلیج فارس و دریای عرب نیز باعث شد شوروی روی جزیره پرده‌ای آهنین بکشد و جهان را تا مدت‌ها از کسب هر نوع اطلاع از آن محروم سازد.^۲

موقعیت راهبردی سقطره اکنون نیز از نظر توسعه‌طلبان دور نمانده است؛ به گونه‌ای که عربستان سعودی با اشغال آن قصد دارد بزرگ‌ترین پایگاه دریایی خود را در این جزیره بسازد و به همین دلیل، میزان فراوانی مصالح بتنی و سیمانی صنعتی وارد این جزیره کرده است.

مردم‌شناسی

سقطره، با وجود گمنامی، زبان، آداب و رسوم و پوشش گیاهی و جانوری ممتاز و بکری را رقم زده است؛ از آنجا که سقطره محلّ حضور قومیت‌های مختلف در ادوار گذشته بوده، جمعیت آن نیز با ترکیبی از فرهنگ‌های عربی، هندی، بدویان اصیل، سیاهپوستان آفریقایی و بردگان فراری است.^۳ بدویان اصیل در کوه‌ها و ارتفاعات غربی جزیره، و ملل

1. Ehteshami and Murphy, *The International Politics of the Red sea*, p. 13.

برای اهمیت جزیره در نزاع شوروی و آمریکا، رک: همان، ص ۱۳ و ۱۵.

2. Hourani, *Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times*, p. 7;

نیز دانشنامه‌ی اسلام، ذیل ماده.

3. Nature, No. 29, p. 576; Elie, Elie, *The Waning of a Pastoralist Community : An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation*, p. 7.

مهاجر در ساحل شرقی ساکن‌اند و به تجارت، چوپانی و ماهیگیری دائم یا فصلی اشتغال دارند.^۱ به دلیل وجود بنادری چون خدیو و کُئوب و سهولت دسترسی‌های دریایی، ساکنان ساحل شمالی بیشتر در موری، دِهام و قُبا به صورت دائم یا فصلی به تجارت، ماهیگیری، صید مروارید و وال اشتغال دارند و مردمان نواحی جنوبی و داخلی به علت دشواری حمل و نقل آبی و ضرورت استفاده از شتر در اتصال با ساحل شمالی، به دامپروری، تولید خرما، گردآوری صمغ‌هایی چون صَبَر و خون سیاوشان و پرورش گیاهان اشتغال دارند.^۲ ماهیگیران دائمی سال‌ها پیش، از عربستان به جزیره آمده‌اند و فقیرترین مردمان سقُطره‌اند. آنان حتی نمی‌توانند زمینی را به تملک خویش درآورند.^۳ این ترکیب متفاوت جمعیتی، به ۵۰۰ تیره بزرگ و کوچک نیز تقسیم می‌شود که هریک به طور متوسط، شامل ۳۰ تا چند صد نفرند و تنها چند تیره بیش از ۵۰۰ تن جمعیت دارد.^۴ روستاهای ساحل شمالی، دارای ساکنان بسیار بوده و عمدتاً خانه‌هایی یک طبقه از سنگ سخت یا مرجان مرده دارد؛ خانه‌های بهتر، گچ‌بری و سفیدکاری شده و سقف‌شان صاف است؛ اما خانه‌های فقرا، مدور یا مستطیل و دارای سقفی از لیف خرما بوده، مقداری محصولات کشاورزی شامل: حبوبات، سیب‌زمینی‌های شیرین، کدو تنبل، لوبیا و تنباکو، در حیاط کنار این منازل کشت می‌شود. باغ‌های تحتانی، درختان خرما هستند که با ذخیره آبی که قسمتی از آن با بارش باران و قسمتی هم از طریق چشمه‌های طبیعی و سیلاب‌ها تأمین می‌گردد، نگهداری می‌شوند.^۵

1. van Rensburg, The Hawari of Socotra, Yemen, p. 100.

2. Western Arabia and the Red Sea, p. 613, 614, 615; Elie, The Waning of a Pastoralist Community: An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation, p. 7.

3. van Rensburg, The Hawari of Socotra, Yemen, p. 100.

4. Elie, The Waning of a Pastoralist Community : An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation, p. 7.

5. Western Arabia and the Red Sea, p. 614.

از مهم‌ترین شهرهای سقطره می‌توان به: بروه، ملتده و منیسه اشاره کرد.^۱ تا قرن نوزدهم، بزرگ‌ترین شهر جزیره، تاماریدا/ تمیریدا در ساحل شمالی قرار داشت که جوی‌های آب در میانه این شهر سرسبز جریان داشت؛ اما وهابی‌ها در ۱۲۱۵ق/ ۱۸۰۱م، آن را ویران کردند. در اواسط قرن نوزدهم، در شهر، شمار خانه‌ها بیش از ساکنان و قبرستان‌ها به طور ترسناکی بزرگ و زیاد بود.^۲ در تاماریدا خانه‌ها از مرجان ساخته شده و گاهی دو طبقه بود؛ بالا، حرم‌خانه و پایین، محل تجارت و کسب‌وکار قرار داشت. در کنار هر خانه، باغی با مقداری تنباکو و سبزیجات نیز بود.^۳ مردم برای هیچ‌کسی مرجعیتی قائل نبوده و شیخی را به رسمیت نمی‌شناختند. آنان بی‌وقفه کار می‌کردند و توجهی به همسایگان نداشتند. همچنین، در معامله، بیش از هر چیز به عرضه کره، عنبر یا شاهبوی می‌پرداختند و تنها برای خرید زیورآلات زنان پول می‌دادند.^۴ پس از ویرانی تاماریدا، حدیبو مهم‌ترین شهر اداری سقطره و پایتخت سلطان مهره‌ای شد. حدیبو نیز با مرجان بنا شده بود و سلاطین، مسجدی باشکوه و اقامتگاهی برای اشراف و عمال حکومت در شهر ساخته بودند.^۵ اکنون شهر حدیبو وارد دنیای مدرن شده و ۵۰ هزار نفر سکنه دارد و حدود ۱۰ درصد کل جمعیت سقطره را در خود جای داده است.^۶ به تازگی منطقه ساحلی حدیبو،

۱. «جزیره سقطری و ساکنانها»، ص ۴۹۴.

2. Wellsted, *Travels to the City of the Caliphs , Along Shores of the Persian Gulf and the Mediterranean including a Voyage to the Coast of Arabia and Tour on the Island of Socotra*, v2, p. 181.

3. Ibid, p. 182.

4. Ibid, p. 182-183.

5. *Western Arabia and the Red Sea*, p. 612; Elie, *The Waning of a Pastoralist Community : An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation*, p. 16.

6. Elie, *The Waning of a Pastoralist Community : An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation*, p. 15, 16.

در شمال شهر و منطقه جنوبی آن به طرف دامنه جَبَل حاجِر، در حال نوسازی به شیوه جدید است؛ اما منطقه مرکزی شهر، با کالبد کهنه‌اش همچنان پابرجاست.^۱ زبان رایج در سقطره و سه جزیره دیگر، سقطری^۲ است که یکی از شش زبان رایج در گروه زبانی موسوم به زبان‌های جدید عربستان جنوبی است.^۳ شمار افرادی که به سقطری سخن می‌گویند، تقریباً به همان میزان جمعیت سقطره تخمین زده می‌شود.^۴ البته زبان و فرهنگ سقطری به شدت تحت نفوذ فرهنگ و زبان عربی قرار گرفته و در آستانه نابودی است. اکنون بسیاری از عرب‌زبان‌های یمنی در سقطره سکونت گرفته‌اند و زبان عربی، به زبان رسمی و آموزشی سقطره تبدیل شده است. جوانان سقطره‌ای نیز به دلیل نیاز به یافتن کار، زبان عربی را به زبان سقطری ترجیح داده و حتی زبان مادری خویش را به‌خوبی نمی‌آموزند.^۵

شناسایی سقطره در عصر جدید

سقطره و سه جزیره دیگر که تا مدت‌ها گمنام باقی مانده بود، اکنون در حال شناسایی شدن است. آنچه به شناسایی سقطره کمک کرد و نظرها را به سوی آن جلب

1. Ibid, p. 16.

2. Socotri.

3. Western Arabia and the Red Sea, p. 613; Senelle, Soqotri Dialectology and the Evaluation of the Language Endangerment, p. 11;

برای تفاوت لهجه‌های غرب و شرق سقطره و نیز تفاوت لهجه عبدالکوری، ر.ک:

Senelle, Soqotri Dialectology and the Evaluation of the Language Endangerment, p. 11.

4. Senelle, Soqotri Dialectology and the Evaluation of the Language Endangerment, p. 11.

5. Senelle, Soqotri Dialectology and the Evaluation of the Language Endangerment, p. 11;

برای تعبیر سقُطری عربی، ر.ک: همان، ص ۴.

نمود، پوشش گیاهی و حیوانی بکر آن بوده است؛ به گونه‌ای که در سال ۲۰۰۸م، برنامه میراث طبیعی جهانی^۱ یونسکو، گیاهان و گونه‌های حیوانی آن را در فهرست خود قرار داد.^۲ از این پس بود که برخی از کشورهای اروپایی و استرالیا نیز در پی انعقاد قراردادی با وزارت آموزش یمن، به آموزش زبان انگلیسی و کامپیوتر به ساکنان سقطره اشتغال دارند.^۳ از جمله تأثیرات این ارتباطات جهانی، وقوع شورش‌های پراکنده مردم سقطره از سال ۲۰۱۱م است که در ۲۰۱۲م به اوج خود رسید؛ مردم در آغاز سال ۲۰۱۲م، به خیابان‌های حدیبو ریختند و خواستار اصلاحات سیاسی و تغییرات اداری شدند؛ حتی برخی جوانان سقطره‌ای، از سقوط حکومت یمن نیز سخن گفتند.^۴ در سال ۲۰۱۳م، سقطره جزء استان جدیدالتأسیس آرخییل شد.^۵ اکنون نیز این جزیره در جریان بیداری اسلامی درگیر شده است.

نتیجه

سُقَطْرَه یا سُقَطْرِي، جزیره‌ای راهبردی در دریای عرب است که با وجود موقعیت راهبردی و تجاری و توجه فاتحان و کشورگشایان تاریخ به آن، تا همین اواخر، گمنام باقی مانده

1. World Natural Heritage Program.

2. Miller, Products of the Island of Socotra, p. 875, 876;

کریملو، جمهوری یمن، همانجا؛

Western Arabia and the Red Sea, pp. 615; Scholte, Paul: Peter de Geest, The Climate of Socotra Island (Yemen): A First- time assessment of timing of the Monsoon Wind Reversal and its Influence on precipitation and Vegetation Patterns, p. 1

3. Elie, The Waning of a Pastoralist Community : An Ethnographic Exploration of Soqotra As a Transitional Social Formation, p. 18

4. Peutz , Shall I Tell You What Soqotra Once Was, p. 15

۵. روزنامه عدن الغد، ص ۱.

بود. در عین حال، این گمنامی موجب حفظ پوشش گیاهی و جانوری بکر جزیره می‌شد و مهاجران، فراریان و گاه حتی دزدان دریایی را کمک می‌کرد تا هم در سقطره پناه گیرند و هم زبان، تاریخ، آداب و رسوم و نوع زندگی خاص خویش را ادامه دهند. از این رو، سقطره، زبان و آداب و رسوم بکر، منحصربه‌فرد، دست‌نخورده و گاه حتی متفاوت از شاخ آفریقا و شبه‌جزیره عربستان را در خود جای می‌داد. با فرا رسیدن عصر جدید، استعمارگران اروپایی، با بهره‌گیری از موقعیت ممتاز جزیره، زمینه تسلط خویش را در دریای عرب و جنوب شبه‌جزیره عربستان فراهم ساختند. ورود اروپاییان، به تدریج توجه جهانیان را به این جزیره جلب کرد و پوشش بکر گیاهی و جانوری آن، توجه دانشمندان دنیا را برانگیخت. بنابراین، می‌توان ادعا کرد شرایط جغرافیایی جزیره، عامل بسیار مهمی در معرفی و رشد جزیره به شمار می‌رود؛ چندان که سرانجام در قرن بیستم، جزیره مورد شناسایی کامل قرار گرفت و ساکنانش که امروزه برای جهان شناخته شده‌اند، با استفاده از موج بیداری اسلامی، در پی احقاق حقوق خویش هستند.

منابع

۱. ابن بطوطه، شمس الدين أبى عبدالله محمد بن عبدالله، تحفة النظائر فى غرائب الأمصار وعجائب الأنظار، رباط: چاپ عبدالهادى تازى، ۱۴۱۷ق.
۲. ابن ماجدين محمد بن عمر، شهاب الدين أبى البركات أحمد، الفوائد فى أصول علم البحر والقواعد، به اهتمام أ.د. عبدالله يوسف غنيم، كويت: ۲۰۰۴م.
۳. إدريسي، أبى عبدالله محمد بن محمد بن عبدالله بن إدريس، نزهة المشتاق فى إختراق الآفاق، بيروت: ۱۴۰۹ق.
۴. بغدادى، صفى الدين عبدالمؤمن بن عبدالحق، مرصد الاطلاع على أسماء الأمكنه والبقاع، بيروت: چاپ على محمد بجاوى، ۱۴۱۲ق.
۵. «جزيرة سقطرى وسكانها»، مجلة المقتطف، سال ۲۱، ش ۷، صفر ۱۳۱۵ق.
۶. حفيان، عوض إبراهيم عبدالرحمن، الجغرافيا العامة للجمهورية اليمنية (عوامل التباين والتألف فى البيئة اليمنية)، صنعاء: ۱۴۲۵ق / ۲۰۰۴م.
۷. عدن الغد (روزنامه)، ۱۸ دسامبر ۲۰۱۳م.
۸. كريملو، داود، جمهورى يمن، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۷۴ش.
۹. مسعودى، ابوالحسن على بن حسين، مروج الذهب ومعادن الجوهر، قم: چاپ أسعد داغر، ۱۴۰۹ق.
۱۰. مقدسى، ابو عبدالله محمد بن احمد، احسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم، بيروت: دار صادر، ۱۹۰۶م.
۱۱. مهلبى، حسن بن أحمد، الكتاب العزيزى أو المسالك والممالك، دمشق: چاپ تيسير خلف، ۲۰۰۶م.
۱۲. همدانى، حسن بن أحمد بن يعقوب، صفة جزيرة العرب، بغداد: چاپ محمد بن على أكوغ، ۱۹۸۹م.
۱۳. ياقوت حموى، ابو عبدالله، معجم البلدان، بيروت: دار الكتب العلمية، ۱۹۸۹م.
14. Cohen, Getzel M, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red sea Basin and North Africa*, University of California Press, 2006.
15. Ehteshami, Anoushiravan and Emma C. Murphy, *The International Politics of the Red sea*, Roulledge , London and New York, 2011.
16. EI2, s.v, "SuḲutra" (by G. Oman).

17. Elie, Serge Dominique, *The Waning of a Pastoralist Community: An Ethnographic Exploration of Soqatra As a Transitional Social Formation*, PH.D Dissertation, University of Sussex, 2007.
18. Hourani, George Fadlo, *Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times*, Princeton University Press, New Jersey, 1951.
19. Miller, Adolph W, Products of the Island of Socotra, *Journal of Pharmaceutical Sciences*, vol 1, Issue 8 ,1912.
20. Peutz, Nathalie, Shall I Tell You What Soqatra Once Was? , World Heritage and Sovereign Nostalgia in Yemen, sSoqatra Archipelago, *Transcontinentales*, 10/11, 2011
21. Idem, Revolution in Socotra, A Perspective from Yemen's Periphery, *Middle East Report*, No. 263, Summer 2012.
22. van Rensburg, Julian Jansen, The Hawari of Socotra, Yemen, *The International Journal of Nautical Archaeology*, 39, 1, 2010.
23. Scholte, Paul: Peter de Geest, The Climate of Socotra Island (Yemen): A First-time assessment of timing of the Monsoon Wind Reversal and its Influence on precipitation and Vegetation Patterns, *Journal of Arid Environments*, xxx, 2010.
24. Senelle, Marie Claude Simeone, Soqotri Dialectology and the Evaluation of the Language Endangerment, in *The Developing Strategy of Soqatra Archipelago and the other Yemeni Islands*, Aden, Dec, 2002.
25. *Nature*, No. 29, April 17, 1884.
26. *The Book of Ser Marco Polo*, Translated and Edited with Notes By. Sir Henry Yule, London, rep, 1975.
27. *The Times Comprehensive Atlas of the World*, London, 13th Edition, 2011.
28. Wellsted, J.R, *Travels to the City of the Caliphs , Along Shores of the Persian Gulf and the Mediterranean including a Voyage to the Coast of Arabia and Tour on the Island of Socotra* , Two Volumes, London, 1840.
29. *Western Arabia and the Red Sea*, the Naval Intelligence Division, Kegan Paul, London, New York, Bahrain, 2005.
30. Paul Dresch. A History of Modern Yemen. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2000 Encyclopedia Americana, 1962.